

**Uchwała Sądu Najwyższego
z dnia 16 listopada 2012 r.. w sprawie III CZP 61/12**

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych w W. przeciwko Joannie K. i Antoniemu K. o zapłatę, po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 16 listopada 2012 r. zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Okręgowy w Lublinie postanowieniem z dnia 25 kwietnia 2012 r.:

"Czy zakładowi ubezpieczeń przysługuje w oparciu o przepisy art. 43 pkt 1 ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. Nr 124, poz. 1152) w związku z art. 922 § 1 k.c. prawo dochodzenia od następców prawnych posiadacza pojazdu mechanicznego zwrotu wypłaconego przez ten zakład z tytułu ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadacza pojazdu mechanicznego odszkodowania, jeżeli kierujący posiadacz pojazdu wyrządził szkodę w stanie po użyciu alkoholu i zmarł przed wypłatą odszkodowania przez zakład ubezpieczeń?"

podjął uchwałę:

Zakład ubezpieczeń, który wypłacił odszkodowanie z tytułu ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkodę wyrządzoną przez kierującego pojazdem w stanie po użyciu alkoholu, nie może dochodzić od jego spadkobierców roszczenia zwrotnego przewidzianego w art. 43 pkt 1 ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. Nr 124, poz. 1152 ze zm.), jeżeli wypłata odszkodowania nastąpiła po śmierci kierującego pojazdem.

Uzasadnienie

Przedstawione przez Sąd Okręgowy w Lublinie zagadnienie prawne powstało przy rozpoznawaniu apelacji pozwanych od wyroku Sądu pierwszej instancji zasądającego solidarnie od Joanny K. i Antoniego K. na rzecz Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych w W. kwotę 8.300 zł z ustawowymi odsetkami, z zastrzeżeniem prawa powoływania się przez pozwanych w toku egzekucji tej należności na ograniczenie ich odpowiedzialności do wysokości stanu czynnego spadku po Piotrze K. Należność ta została zasądzona od spadkobierców sprawcy wypadku komunikacyjnego jako świadczenie zwrotne wynikające z art. 43 pkt 1 ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. Nr 124, poz. 1152 ze zm. - dalej: "ustawa ubezpieczeniowa").

Sąd Rejonowy ustalił m.in., że w dniu 9 maja 2009 r. doszło do czołowego zderzenia samochodu citroen jumper, prowadzonego przez Andrzeja N., i samochodu vw golf, prowadzonego przez Piotra K., który był nietrzeźwy. W wyniku wypadku Piotr K. poniósł śmierć na miejscu zdarzenia, natomiast w samochodzie citroen jumper powstały uszkodzenia przedniej części nadwozia.

Postępowanie karne prowadzone w sprawie o popełnienie czynu przewidzianego w art. 177 § 1 w związku z art. 178 § 1 k.k. oraz w art. 178a § 1 k.k. zostało postanowieniem Prokuratora Rejonowego w Radzynie Podlaskim z dnia 31 lipca 2009 r. umorzono na podstawie art. 17 § 1 pkt 5 k.p.k. z powodu śmierci sprawcy wypadku - Piotra K.

Strona powodowa, którą łączyła z Piotrem K., jako posiadaczem samochodu vw golf, umowa obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej, wypłaciła w dniu 27 sierpnia 2009 r. Andrzejowi N., na jego wniosek, kwotę 8.300 zł tytułem odszkodowania za szkodę wynikającą z uszkodzenia jego samochodu.

Postanowieniem z dnia 16 listopada 2009 r. Sąd Rejonowy w Radzynie Podlaskim stwierdził, że spadek po Piotrze K. nabyli na podstawie ustawy z dobrodziejstwem inwentarza żona Joanna K. i syn Antoni K. po połowie. Sąd pierwszej instancji uznał, że zgodnie z art. 922 § 1 k.c., zobowiązanie kierowcy - sprawcy wypadku komunikacyjnego - do zapłaty na rzecz zakładu ubezpieczeń roszczenia regresowego przewidzianego w art. 43 pkt 1 ustawy ubezpieczeniowej, przechodzi na spadkobierców zobowiązanego. Nie jest to obowiązek ściśle związany z osobą zmarłego, o którym mowa w art. 922 § 2 k.c., lecz zobowiązanie majątkowe zmarłego, które nawet jeżeli powstało i stało się wymagalne dopiero po jego śmierci, to wynika z wyrządzenia przez niego szkody czynem niedozwolonym, a więc stanowi obowiązek odszkodowawczy wchodzący w skład spadku po nim.

Rozpoznając apelację pozwanych, Sąd Okręgowy powziął wątpliwość przedstawioną w zagadnieniu prawnym. Podzielił stanowisko Sądu pierwszej instancji, że przewidziany w art. 43 pkt 1 ustawy ubezpieczeniowej obowiązek zwrotu przez kierującego pojazdem na rzecz zakładu ubezpieczeń wypłaconego odszkodowania nie jest ściśle związany z osobą spadkodawcy, w rozumieniu art. 922 § 2 k.c., a zatem nie wygasa z chwilą jego śmierci. (...)

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Rozważania prowadzące do udzielenia odpowiedzi na przedstawione zagadnienie prawne należy rozpocząć od oceny charakteru roszczenia przewidzianego w art. 43 ustawy ubezpieczeniowej, gdyż nie jest ono typowym roszczeniem regresowym. Kwestią tą zajmował się Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 10 listopada 2005 r., III CZP 83/05 (OSNC 2006, nr 9, poz. 147), stwierdzając, że z samej istoty obowiązkowych ubezpieczeń komunikacyjnych wynika, iż umowa ubezpieczenia zawarta w tym przedmiocie nie rodzi regresu zakładu ubezpieczeń wobec ubezpieczonego sprawcy szkody komunikacyjnej - kierowcy lub posiadacza pojazdu mechanicznego. Skutki umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych obejmują zarówno strony tej umowy, jak i każdego kierującego pojazdem mechanicznym, a jej sens i istota polega na definitywnym przejęciu przez zakład ubezpieczeń obowiązku naprawienia

szkody, co oznacza, że po spełnieniu świadczenia odszkodowawczego ubezpieczyciel nie może domagać się jego zwrotu od ubezpieczonego.

Jako wyjątek od tej fundamentalnej zasady obowiązkowych ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych ustawodawca wprowadził w art. 43 ustawy ubezpieczeniowej prawo zakładu ubezpieczeń domagania się zwrotu od kierującego pojazdem mechanicznym wypłaconego z tytułu ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych odszkodowania, gdy zachowanie kierującego pojazdem było tak rażące, że względy prewencyjne, wychowawcze i represyjne, a także poczucie słuszności uzasadniają możliwość, a nie obowiązek dochodzenia przez ubezpieczyciela od kierowcy zwrotu wypłaconego odszkodowania. Dotyczy to m.in. sytuacji objętej zagadnieniem prawnym, gdy kierujący pojazdem wyrządził szkodę po spożyciu alkoholu lub w stanie nietrzeźwości.

W literaturze i orzecznictwie to nadzwyczajne roszczenie zwrotne przewidziane w omawianym przepisie, a wcześniej w przepisach kolejnych rozporządzeń o ubezpieczeniach komunikacyjnych, w tym w § 33 rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 9 grudnia 1992 r. w sprawie ogólnych warunków obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych za szkody powstałe w związku z ruchem pojazdów (Dz.U. Nr 96, poz. 475 ze zm. - dalej: "rozporządzenie z dnia 9 grudnia 1992 r.") oraz w § 19 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 listopada 1974 r. w sprawie obowiązkowych ubezpieczeń komunikacyjnych (Dz.U. Nr 46, poz. 274 ze zm. - dalej: "rozporządzenie z dnia 28 listopada 1974 r."), nazywane jest regresem nietypowym, w odróżnieniu od regresu typowego, przewidzianego w art. 828 § 1 k.c.

Ze względu na to, że - jak wskazano - regres nietypowy przewidziany jest w ściśle określonych przez ustawodawcę sytuacjach związanych ze szczególnie rażącym zachowaniem sprawcy wypadku komunikacyjnego, a więc możliwość powstania tego roszczenia zakładu ubezpieczeń i odpowiadającego mu obowiązku sprawcy zależy od określonego w ustawie rażąco nagannego zachowania kierującego pojazdem, rozważenia w pierwszej kolejności wymaga, czy jest to obowiązek zmarłego ściśle związany z jego osobą, w rozumieniu art. 922 § 2 k.c. W literaturze przyjmuje się, że w świetle tego przepisu prawa i obowiązki cywilnoprawne o charakterze majątkowym nie wchodzi w skład spadku, jeżeli mają na celu zaspokojenie indywidualnego interesu spadkodawcy, treść prawa zależy od osobistych potrzeb osoby uprawnionej, wartość świadczenia zależy od osobistych przymiotów spadkodawcy oraz gdy prawa lub obowiązki wynikają ze stosunków prawnych opartych na zaufaniu. W odniesieniu do samych tylko obowiązków przyjmuje się, że ściśle związane z osobą spadkodawcy i niepodlegające dziedziczeniu są obowiązki, których wykonanie uzależnione jest od osobistych przymiotów zobowiązanego lub które zostały związane z osobą dłużnika ze względu na okoliczności powstania.

W kontekście art. 43 ustawy ubezpieczeniowej można rozważać jedynie tę ostatnią przesłankę, trzeba jednak pamiętać, że art. 922 § 2 k.c. stanowi wyjątek od zasady dziedziczności praw i obowiązków majątkowych zmarłego i jako taki powinien być wykładany ściśle. Należy zatem podzielić wyrażone w literaturze stanowisko, że nie chodzi w nim o takie subiektywne

okoliczności powstania zobowiązania związane z osobą dłużnika, jak np. jego wina, nie są więc wyłączone ze spadku te majątkowe zobowiązania spadkodawcy, do powstania których konieczna była przesłanka podmiotowa w postaci jego winy. W konsekwencji nie można też uznać, że przewidziane w art. 43 ustawy ubezpieczeniowej majątkowe zobowiązanie zwrotne kierowcy wyłączone jest na podstawie art. 922 § 2 k.c. ze spadku po nim dlatego, że jego powstanie uwarunkowane jest opisany w ustawie szczególnie nagannym zachowaniem sprawcy i ma m.in. charakter represyjno-wychowawczy. Te okoliczności nie są wystarczającą przesłanką do uznania takiego zobowiązania spadkodawcy za ściśle związanego z jego osobą. Jako zobowiązanie majątkowe podlega zatem regulacji przewidzianej w art. 922 § 1 k.c., a więc przechodzi na spadkobierców, jeżeli istniało w chwili śmierci spadkodawcy.

W literaturze i orzecznictwie dominuje pogląd, że roszczenie regresowe powstaje i staje się wymagalne nie z chwilą wyrządzenia szkody przez bezpośredniego sprawcę zdarzenia, lecz z chwilą jej naprawienia przez jednego z dłużników solidarnych, a więc z chwilą wypłaty odszkodowania (por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 12 lipca 1968 r., I CR 265/68, OSNCP 1969, nr 7-4, poz. 138 i z dnia 1 czerwca 1973 r., II PR 97/73, OSPiKA 1974, nr 1, poz. 84). Stanowisko takie zajął Sąd Najwyższy także w odniesieniu do regresu nietypowego przewidzianego w § 19 rozporządzenia z dnia 28 listopada 1974 r. - odpowiedniku art. 43 ustawy ubezpieczeniowej (por. uchwała składu siedmiu sędziów z dnia 16 października 1976 r., III CZP 38/76, OSNCP 1977, nr 2, poz. 19 i wyrok z dnia 6 kwietnia 1981 r., IV CR 63/81, OSNCP 1981, nr 12, poz. 242). Skoro tak, to jeżeli wypłata przez zakład ubezpieczeń odszkodowania nastąpiła już po śmierci kierowcy - sprawcy szkody, to dopiero wtedy powstało roszczenie regresowe przewidziane w art. 43 ustawy ubezpieczeniowej, a zatem nie istniało w chwili śmierci kierowcy, jego spadkobiercy nie są zatem zobowiązani do zapłaty tej należności.

Jednakże w literaturze i orzecznictwie przyjmuje się, że ponieważ spadkobiercy w zasadzie wchodzi w sytuację prawną, w jakiej znajdował się w chwili śmierci spadkodawca, w skład spadku wchodzi nie tylko prawa i obowiązki zmarłego istniejące w tej chwili, lecz także uzasadnione prawnie ekspektatywy praw i obowiązków. Dziedziczeniu podlegają zatem także sytuacje prawne, w których pozostawał spadkodawca w chwili śmierci, a więc pewne stany faktyczne, z których wynikały dla niego lub mogły wynikać określone w hipotezach norm prawnych skutki prawne.

Uznanie zatem, że przewidziane w art. 43 roszczenie zwrotne stanowi element sytuacji prawnej, w której znajduje się kierujący pojazdem mechanicznym ze względu na zawartą między posiadaczem pojazdu a zakładem ubezpieczeń umowę obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych, pozwala rozważać przejście na spadkobierców kierującego pojazdem mechanicznym zobowiązania zwrotnego także wtedy, gdy powstało już po jego śmierci jako wynikającego ze stosunku prawnego, w którym pozostawał spadkodawca w chwili śmierci.

Jak wskazano, z chwilą zawarcia umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych powstaje stosunek prawny ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej obejmujący nie tylko strony tej umowy, lecz także każdego kierującego pojazdem i każdego

poszkodowanego w wypadku komunikacyjnym. Rozważenia wymaga zatem, czy źródłem przewidzianego w art. 43 ustawy ubezpieczeniowej regresu nietypowego, dotyczącego także kierowcy niebędącego stroną umowy ubezpieczenia, lecz objętego stosunkiem ubezpieczeniowym, jest ten właśnie stosunek ubezpieczeniowy, powstały w wyniku zawarcia umowy obowiązkowego ubezpieczenia, czy też jest to roszczenie samoistne, powstałe w sposób pierwotny na podstawie szczególnego przepisu ustawy.

Przeważa stanowisko, że roszczenie to jest nowym, samoistnym roszczeniem, którego źródłem jest szczególny przepis, tj. art. 43 ustawy ubezpieczeniowej. Pogłębiony wywód w tym przedmiocie Sąd Najwyższy przeprowadził w uzasadnieniu uchwały z dnia 10 listopada 2005 r., III CZP 83/05, stwierdzając, że przewidziane w § 33 rozporządzenia z dnia 9 grudnia 1992 r., a obecnie w art. 43 ustawy ubezpieczeniowej, roszczenie z regresu nietypowego nie wynika z umowy ubezpieczenia, lecz jest roszczeniem autonomicznym, przyznanym ubezpieczycielowi na podstawie szczególnego przepisu prawa. Nie jest zatem roszczeniem umownym, lecz roszczeniem szczególnym, przysługującym ex lege. Wprawdzie roszczenie to jest powiązane z umową ubezpieczenia w tym sensie, że jego powstanie związane jest z faktem wcześniejszego zawarcia tej umowy i zapłatą, w jej wykonaniu, świadczenia odszkodowawczego, jednak nie można uznać, że na podstawie art. 56 k.c. umowa ubezpieczenia wywołuje z mocy prawa skutek w postaci powstania roszczenia z regresu nietypowego. Zdaniem Sądu Najwyższego wyrażonym w przytoczonej uchwale, umowa ubezpieczenia co najwyżej poprzedza powstanie tego roszczenia zupełnie od niej odrębnego, wykreowanego przez ustawę i uwarunkowanego zajściem szczególnych przyczyn określonych w ustawie. Samo istnienie tej chronologii zdarzeń nie upoważnia do wyprowadzenia wniosku, że regres nietypowy jest skutkiem prawnym zawartej umowy ubezpieczenia, powstającym na podstawie art. 56 k.c. Nie może też rozstrzygać tego problemu propozycja zaliczenia regresu nietypowego do szeroko pojętych roszczeń ze stosunku ubezpieczenia, ze względu na ogólnikowość tej formuły, która niczego nie wyjaśnia.

Podobne stanowisko zajął Sąd Najwyższy także w powołanym wyroku z dnia 6 kwietnia 1981 r., IV CR 63/81, oraz wyroku z dnia 9 października 2002 r., IV CKN 1409/00 (nie publ.), a jedynie w wyroku z dnia 18 listopada 2005 r. IV CK 203/05 (nie publ.) uznał, że omawiane roszczenie zwrotne musi być uznane za roszczenie wynikające z umowy obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadacza pojazdu mechanicznego, ponieważ zgodnie z art. 56 k.c. czynność prawna wywołuje nie tylko skutki w niej wyrażone, lecz również te, które wynikają z ustawy. Wydany zatem na podstawie art. 5 ust. 1 ustawy z dnia 28 lipca 1990 r. o działalności ubezpieczeniowej (Dz.U. Nr 59, poz. 344 ze zm.) przepis § 33 rozporządzenia z dnia 9 grudnia 1992 r. współokreślał, z innymi miarodajnymi w tym względzie w świetle art. 56 k.c. czynnikami, treść stosunku prawnego wynikającego z umowy obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadacza pojazdu mechanicznego.

Należy jednak podzielić przeważające stanowisko zajęte przez Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 10 listopada 2005 r., III CZP 83/05, że przewidziane w art. 43 ustawy ubezpieczeniowej roszczenie zwrotne jest nowym, samoistnym roszczeniem, powstającym z mocy szczególnego przepisu ustawy, a nie roszczeniem wynikającym jako skutek, o którym mowa w art. 56 k.c., z umowy ubezpieczenia lub stosunku ubezpieczenia powstałego na skutek zawarcia umowy

obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadacza pojazdu mechanicznego, nie jest ono bowiem tym samym roszczeniem, które przysługiwało poszkodowanemu przeciwko sprawcy szkody i z chwilą zapłaty przeszło z mocy prawa na ubezpieczyciela. Roszczenie to powstaje jako nowe po wypłacie odszkodowania przez zakład ubezpieczeń na rzecz poszkodowanego, co powoduje wygaśnięcie wierzytelności poszkodowanego i powstanie - jedynie w ściśle określonych przez ustawodawcę wypadkach - roszczenia zwrotnego, które ze względu na istotę i sens obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadacza pojazdu mechanicznego nie mogłoby powstać, gdyby nie istniał przepis art. 43 ustawy ubezpieczeniowej. Powstanie takiego regresu nie jest skutkiem - w rozumieniu art. 56 k.c. - samego zawarcia umowy ubezpieczenia, gdyż powstaje on dopiero w razie wyrządzenia szkody w szczególnych okolicznościach określonych w art. 43 ustawy ubezpieczeniowej jako roszczenie fakultatywne, zależne od woli uprawnionego zakładu ubezpieczeń, i jest ustawowym wyjątkiem od zasady braku regresu. Regres taki nie powstałby jako skutek zawarcia umowy ubezpieczenia, gdyby nie przewidywał go szczególny przepis. Trzeba też podzielić wyrażony w literaturze pogląd, że nie może być wynikającym z ustawy skutkiem czynności prawnej - w rozumieniu art. 56 k.c. - skutek nakładający jakiś obowiązek na podmioty niebędące stronami umowy. (...)

W konsekwencji trzeba uznać, że roszczenie zwrotne nie jest elementem umowy obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadacza pojazdu mechanicznego ani stosunku prawnego wynikającego z tej umowy, nie stanowi więc - także jako możliwość powstania obowiązku zwrotu wypłaconego świadczenia - elementu sytuacji prawnej, w jakiej pozostawał spadkodawca w chwili śmierci, która podlegałaby dziedziczeniu na podstawie art. 922 § 1 k.c. Niezależnie od tego trzeba wskazać na stanowisko zajęte przez Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 5 listopada 2003 r., IV CK 62/02 ("Biuletyn SN" 2004, nr 4, s. 8), dotyczącym wejścia w skład spadku roszczenia regresowego Funduszu Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych, który po śmierci pracodawcy wypłacił pracownikom świadczenia z tytułu wynagrodzenia za pracę. Sąd Najwyższy, stwierdzając, że zobowiązanie wynikające z tego roszczenia regresowego nie wchodzi w skład spadku po pracodawcy, nie podzielił stanowiska o dziedziczeniu zobowiązania, którego pewne elementy niezbędne do wywołania skutku prawnego powstały dopiero po otwarciu spadku. Sąd Najwyższy wskazał, że zgodnie z art. 922 § 1, art. 924 i 925 k.c. dziedziczeniu podlegają nie elementy stosunku prawnego, ale prawa i obowiązki istniejące w chwili śmierci spadkodawcy.

Z tych względów należy uznać, że roszczenie zwrotne przewidziane w art. 43 ustawy ubezpieczeniowej jest roszczeniem samoistnym i autonomicznym, nie wypływającym ze stosunku obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadaczy pojazdów mechanicznych. Powstaje ono na podstawie szczególnego przepisu ustawy z chwilą wypłaty przez zakład ubezpieczeń odszkodowania, jeżeli zatem wypłata nastąpiła po śmierci kierującego pojazdem mechanicznym, roszczenie to nie wchodzi w skład spadku po nim. Za taką wykładnią przemawia również cel prewencyjno-represyjno-wychowawczy roszczenia zwrotnego, który nie może być osiągnięty, jeżeli kierujący pojazdem zmarł, a w szczególności, gdy zginął w wypadku komunikacyjnym, kierując pojazdem w okolicznościach określonych w omawianym przepisie.

Z tych względów Sąd Najwyższy na podstawie art. 390 § 1 k.p.c. podjął uchwałę, jak na wstępie.

